

63. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1–2 та 3–4 класи. Київ : Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.
64. Ушинський К. Д. Передмова до першого видання «Дитячого світу». *Вибрані педагогічні твори*: у 2-х т. Київ : Радянська школа, 1983. Т. 2. С. 203–215.
65. Фасоля А. Читацька компетентність: що формуємо, що і як перевіряємо й оцінюємо. *Дивослово*. 2017. № 9. С. 8–15.
66. Хорошковська Т. П. Читацькі вміння учнів загальноосвітніх навчальних закладів як об'єкт моніторингових досліджень. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 73–81.
67. Чепелева Н. В. Особливості розуміння тексту молодшими школярами. *Початкова школа*. 1988. № 11. С. 52–58.
68. Чепелева Н. В. Рівень осмислення тексту як показник розумового розвитку. *Початкова школа*. 1994. № 5. С. 8–10.
69. Чепелева Н. В. Розуміння – інтерпретація – тлумачення. *Технології розвитку інтелекту*. 2017. Т. 2. Вип. 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2017_2_6_9.
70. Чепелева Н. В. Текст і читач: посібник. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 124 с.
71. Яценко Т. О. Компетентісно орієнтована літературна освіта в контексті завдань Нової української школи. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2018. № 4. С. 43–48.
72. Cartwright Kelly B. *Executive Skills and Reading Comprehension: A Guide for Educators*. The Guilford Press New York– London, 2015. 284 p.
73. Channa M. A., Nordin Z. S., Siming I. A., Chandio A. A. and Koondher M. A. Developing reading comprehension through metacognitive strategies: a review of previous studies. *English Language Teaching*. Vol. 8. No. 8. 2015. Pp. 181–186.
74. Miller D. *Reading with Meaning: Teaching Comprehension in the Primary Grades*. Portland, Maine, 2006. 209 p.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ КАРТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Васильківська Надія

Модернізація освітньої системи України передбачає використання в навчальному процесі інноваційних педагогічних технологій та активних методів навчання, що забезпечують особистісне зростання учнів, розвиток їхнього творчого потенціалу. «Інноваційне навчання вимагає пріоритетної уваги до конкретизації навчального змісту і методик, які формують світогляд, ціннісні орієнтації, вміння самостійно вчитися, критично мислити, здатність до самопізнання і самореалізації з високою моральністю, особистісною

відповідальністю, внутрішньою свободою, налаштованістю на максимальну самореалізацію, здатністю досягати високої мети раціональним шляхом і конкретними засобами» [5, с. 6]. Така концепція сучасної креативної освіти відображає основні документи, які забезпечують діяльність освітньої галузі: Національна доктрина розвитку освіти України, Закони України «Про освіту, державні документи щодо реформування сучасної освіти, Декларація прав дитини, Загальна декларація прав людини.

Одним із шляхів підвищення ефективності навчання, інтенсифікації навчального процесу є застосування інтелектуальних карт (англ. mind map). Інтелект-карти, карти розуму, ментальні карти, карти пам'яті, карти мислення, асоціативні карти, мапи думок – усі ці терміни використовуються як синоніми для позначення порівняно нового способу графічного запису інформації, способу зображення процесу мислення та структурування інформації за допомогою схем та образів.

Ментальні карти застосовують мільйони людей в усьому світі. Кількість користувачів інтелект-картами за теперішніми оцінками перебільшує 250 мільйонів і зустріти їх можна практично в усіх країнах світу. Чому? Інтелектуальні карти сприяють досягненню найкращих результатів у будь-яких ситуаціях, які потребують розкриття потенціалу інтелекту. Це потужний метод візуалізації, у результаті застосування якого зростає функціонування мозку і, відповідно, продуктивність роботи. Як зазначає Д. Безуглий, візуалізація навчальної інформації у різних своїх формах дозволяє вирішити низку педагогічних завдань: забезпечення інтенсифікації навчання, активізації навчальної та пізнавальної діяльності, формування і розвиток критичного і візуального мислення, зорового сприйняття, образного представлення знань і навчальних дій, передачі знань і розпізнавання образів, підвищення візуальної грамотності та візуальної культури [1, с. 13].

За результатами психологічних досліджень встановлено, що 83 % інформації людина сприймає зором, 12 % – слухом, 5 % – іншими рецепторами. Дослідження пам'яті свідчать, що людина запам'ятовує 20 % від почутого, 30 % – від побаченого, 70 % – від одночасно побаченого й почутого, 90 % – від побаченого, почутого, обговореного й активно виконаного [10, с. 5]. Якщо отримані людиною знання занотовані у звичайному вигляді (лінійно чи стовпчиком), то людський мозок недовго зберігає інформацію. Якщо ж вона представлена структуровано, зображена графічно, то людина краще

сприймає і усвідомлює таку інформацію, краще запам'ятовує її. Науковці Т. Б'юзен і Б. Б'юзен, які вперше запропонували термін «інтелект-карта», зазначають, що така карта є графічним вираженням процесу радіантного мислення, природним продуктом діяльності людського мозку [2, с. 36–37]. Суть такої форми запису полягає в тому, що основна тема розташовується в центрі й фокусує нашу увагу; від неї розходяться гілки, на яких пишуть ключові слова-асоціації, що передають суть цілої ідеї. Такий спосіб представлення інформації не є традиційним, але достатньо природним способом організації мислення, який має чимало переваг над звичайними способами запису інформації. Ментальні карти можна використовувати для аналізу і впорядкування інформації, фіксації ідей та створення нових, ухвалення рішень тощо.

Інтерес до використання інтелект-карт для навчальних цілей помітно збільшився в останні десятиліття. Проблематика когнітивного картування здебільшого розкрита у працях закордонних науковців (Toni & Barry Buzan, Doorn & O'Brien, Novak & Gowin, Nesbit & Adescope, O'Donnell, Budd та інші). Можливості використання ментальних карт у навчальному процесі розглядають науковці у різних аспектах. Зокрема, застосування інтелект-карт у ЗВО досліджують Д. Безуглий, І. Власюк, О. Мукосеєнко, Н. Оксентюк, І. Радченко, О. Романовський, А. Солодовник, Н. Терещенко та інші. Використання ментальних карт у шкільній практиці розглядається у працях таких науковців, як Л. Антрощенко, Д. Безуглий, Н. Кузьменко, О. Литвиненко, Т. Позднякова, В. Ротай, М. Черній та інші. Є окремі дослідження щодо впровадження карт пам'яті у навчальний процес початкової школи (С. Доценко, М. Лавренова, У. Луцанич, Н. Копняк, Т. Крупська, О. Мукосеєнко, О. Опанасенко та інші). Варто зазначити, що методика застосування інтелект-карт у базовій школі лише частково досліджена, а в початковій школі вивчена мало. Зауважимо, що майже відсутні розробки, що стосуються уроків української мови і літературного читання.

Метою нашого дослідження є обґрунтування доцільності та висвітлення можливостей використання інтелектуальних карт як ефективного засобу навчання учнів початкової школи.

Відомий психолог Тоні Б'юзен, який ще під час свого навчання шукав спосіб ефективного запам'ятовування і систематизації інформації, розробив метод використання інтелект-карт. Цей спосіб роботи з інформацією в тих чи тих варіантах під іншими назвами існував ще задовго до Тоні Б'юзена. Але саме він популяризував ідею

використання інтелект-карти як ефективного способу роботи з інформацією. У своїй книзі «Супермислення» автор зазначає, що інтелект-карти допомагають усвідомити різницю між здатністю до зберігання об'єму інформації, яка може бути відображена в пам'яті, що, власне, дає змогу демонструвати метод інтелект-карт, і ефективністю зберігання інформації, підвищити яку він (метод) покликаний. «Ефективне зберігання інформації в мозку збільшує об'єм засвоєної інформації. Це нагадує різницю між добре і погано організованим складом або між двома бібліотеками, в одній з яких є каталог книг, а в іншій такий каталог відсутній» [2, с. 70].

Мапа думок – це кольорова візуальна діаграма, створення якої дозволяє розкривати потенціал людського мозку. Побудова інтелектуальної карти спонукає кору головного мозку активізувати мислення, робити його цілісним: дає змогу максимально залучати інтелектуальні резерви обох півкуль: правої (творчої) і лівої (логічної).

На думку Т. Б'юзена, інтелект-карта становить собою крок уперед на шляху прогресу від лінійного (одновимірною) через латеральне (двовимірне) до радіантного (багатовимірною) мислення. «Найпростіша мапа думок – це складна діаграма, яка віддзеркалює будову нейрона, відростки якого відходять від ядра і розвиваються завдяки створенню асоціативних моделей» [16, с. 10]. Термін «радіантне мислення» (походить від слова «радіант» – частина небесної сфери, від якої ніби виходять видимі шляхи тіл з однаково спрямованими швидкостями, наприклад, метеоритів одного потоку) відноситься до асоціативних мислительних процесів, відправною точкою або точкою дотику яких є центральний об'єкт [2, с. 68]. Для інтелектуальних карт притаманними є такі характерні ознаки: об'єкт уваги / вивчення кристалізується в центральному образі; основні теми, пов'язані з об'єктом уваги / вивчення, розходяться від центрального образу у вигляді гілок; гілки, що приймають форму плавних ліній, позначаються і пояснюються ключовими словами або образами. Вторинні ідеї теж зображуються у вигляді гілок, які відходять від гілок вищого порядку; те саме справедливо для третинних ідей і т. д.; гілки формують зв'язану вузлову систему [2, с. 70].

У чому ж полягають переваги методу інтелект-карт порівняно з традиційною лінійною формою подачі інформації?

✓ У роботі з інтелект-картами економиться час (на записуванні, читанні, опрацюванні інформації).

✓ Увага концентрується на важливих моментах, а не на другорядній інформації.

✓ Легко виокремлюється основна ідея, розташована в центрі листка у вигляді яскравого графічного образу.

✓ Чітко простежується відносна важливість кожної ідеї (ближче до центру розташовані більш важливі).

✓ Ключові слова пов'язані між собою візуально чіткими асоціаціями.

✓ Є можливість систематизувати, звести воедино значні обсяги інформації на одному аркуші.

✓ Наочно можна побачити всі деталі проєкту.

✓ У межах однієї карти поруч легко «уживаються» неоднорідні елементи.

✓ Своєрідна структура карти дозволяє доповнювати її новою інформацією.

✓ Різнокольорова багатовимірنا інтелект-карта значно легше сприймається, запам'ятовується і відтворюється.

✓ Творення такої карти сприяє розвитку пам'яті, мислення, уяви, творчості, пізнавальної активності.

Під час дослідження методу інтелектуальних карт принагідно згадують ще один альтернативний наочний спосіб ефективного відображення вербальної інформації, – метод опорних сигналів В. Ф. Шаталова. Ще у 80-ті роки ХХ століття Заслужений учитель України запропонував структурно-логічні схеми (СЛС) і листи опорних сигналів (ЛОС), листи опорних конспектів (ЛОК). Використовуючи їх, педагог-новатор «показав, як можна закодувати тексти великих обсягів, узагальнити розрізнену інформацію за допомогою ключових слів, кольорів, рисунків, умовних позначок, асоціацій тощо, щоб легко відтворити вивчений матеріал» [4, с. 32]. Суть методики В. Ф. Шаталова полягає у використанні опорного конспекту виучуваного матеріалу, який супроводжує традиційний текстовий навчальний матеріал. Опорний конспект становить собою систему опорних сигналів, тобто елементів наочності (малюнок, схема, криптограма, креслення, набір асоціативних ключових слів тощо), які містять елементи необхідної для запам'ятовування інформації. Як зазначає О. П. Паніна, опорний сигнал є символом, який повинен викликати певну смислову асоціацію і миттєво відновити у пам'яті отриману раніше та усвідомлену інформацію [9, с. 105]. На думку науковця В. Ф. Шаталова, опорні сигнали повинні відповідати таким основним вимогам: структурність, лаконічність, наявність смислових акцентів, асоціативність та образність,

автономність блоків інформації, колірна наочність, легкість відтворення.

Варто провести певні аналогії між цими двома методами. Опорні схеми В. Шаталова та інтелект-карти Т. Б'юзена являють собою стислий структурований виклад матеріалу з використанням елементів наочності. Водночас, метод Б'юзена передбачає виконання відповідних правил створення ментальних карт: автор рекомендує «починати з центральної фігури та радіально розташовувати елементи асоціативного ряду» [13, с. 44]. А за методикою В. Шаталова опорні сигнали у конспекті розташовуються зліва направо та згори донизу, як у традиційному лінійному записі. Ментальні карти можна створювати не лише вручну, а й за допомогою програмних засобів. Опорні конспекти у тому вигляді, якими їх бачив автор, засобами електронних ресурсів створювати складно. Систему навчання з використанням опорних сигналів можна застосовувати у вивченні усіх дисциплін, а під час створення інтелектуальних карт «у реальному процесі фізики мають місце певні незручності, які пов'язані зі специфікою навчальної дисципліни: обов'язкова наявність формул, графіків та чітких визначень елементів фізичних знань» [9, с. 107] Метод опорних сигналів В. Шаталова застосовується у сфері освіти, а метод інтелект-карти Т. Б'юзена знайшов застосування у різних сферах життя людини.

З огляду на універсальність інтелект-карти їх застосовують у різних сферах життя практично для вирішення будь-яких задач:

- у сімейному колі: планування бюджету сім'ї, окреслення структури організації свята чи іншої події, планування відпочинку чи подорожі, ведення щоденника, організація побутових завдань і справ; планування покупок тощо;

- у професійній діяльності: створення робочих планів, спільних проєктів; підготовка презентації, плану виступу, плану переговорів; планування бюджету; генерування ідей; планування подій, нарад, зустрічей; складання планів (на день, тиждень, місяць, рік) тощо;

- у сфері освіти: викладання навчальних курсів, проведення тренінгів, навчання в рамках підвищення кваліфікації; укладання портфоліо; збір інформації з різних джерел, підготовка презентацій; створення проєктів; організація власних думок (конспектування) та чужих ідей (анотування); підготовка до іспитів; створення планів написання рефератів, статей, книг; виконання курсових і дипломних робіт тощо.

- в житті індивідуума: самоаналіз (прийняття певного рішення, визначення власних цілей і життєвих цінностей, розв'язання

особистих проблем та ін.), аналіз та вирішення міжособистісних проблем, розвиток психічних процесів (мислення, уваги, пам'яті, уваги та ін.), формування особистісних якостей, розвиток творчих здібностей, догляд за здоров'ям (харчування, тренування, боротьба з хворобами та ін.), організація дозвілля тощо.

У теорії інтелект-карт Т. Б'юзен і Б. Б'юзен виокремлюють три основні вказівки, які характеризують певні стадії навчання [2, с. 108–109].

1. «Приймай». Ця вказівка передбачає забути будь-які упередження стосовно своїх ментальних можливостей і братися до створення інтелект-карти, дотримуючись законів і порад щодо її складання.

2. «Застосовуй» – характеризує другу стадію навчання і означає відпрацьовувати і відточувати свій власний стиль, беручи до уваги закони і рекомендації щодо створення ментальних карт. Якщо виникає потреба викладати інформацію у письмовій формі, треба застосовувати інтелектуальні карти доти, поки вони не стануть природним способом організації думок.

3. «Пристаювай» – вважається третьою стадією удосконалення навичок роботи з ментальною картою і передбачає можливість експериментувати з її формою.

Створюючи інтелект-карти, треба дотримуватись законів їх побудови і певних рекомендацій. Закони інтелект-карт діляться на закони змісту й оформлення та закони структури [2, с. 109–110].

Закони змісту й оформлення включають в себе:

- 1) використання емпізи;
- 2) асоціювання;
- 3) прагнення до чіткості у вираженні думок;
- 4) вироблення власного стилю.

Закони структури вимагають:

- 1) дотримання ієрархії думок;
- 2) використання номерної послідовності у викладі думок.

Рекомендації доповнюють закони і передбачають: 1) усунення ментальних блокад; 2) удосконалення досягнутого; 3) підготовку перед роботою з інтелект-картами.

Доцільно зупинитися також на принципах складання інтелект-карт, запропонованих науковцями Т. Б'юзеном і Б. Б'юзеном. У своїй книзі «Супермислення» автори рекомендують:

✓ З метою концентрації уваги: завжди використовувати центральний образ, якнайчастіше застосовувати графічні образи, для

центрального образу використовувати не менше трьох кольорів, надавати зображенню і літерам об'єм, варіювати розміри букв, товщину ліній і масштаб графіки, оптимально розташовувати елементи на карті, робити відповідною відстань між елементами карти.

✓ Щоб покращити роботу асоціативного апарату: використовувати стрілки для зображення зв'язку між елементами, застосовувати вдало кольори, практикувати кодування інформації.

✓ Для чіткості висловлювання думок: використовувати одне ключове слово на кожен ліній, розташовувати ключові слова над відповідними лініями, довжину лінії зрівнювати з довжиною відповідного ключового слова, з'єднувати лінії з іншими лініями і стежити за тим, щоб головні лінії карти з'єднувались із центральним образом, робити головні лінії плавними і жирнішими, відмежовувати блоки важливої інформації за допомогою ліній, слідкувати, щоб малюнки (образи) були максимально зрозумілими, утримувати папір в горизонтальному положенні, намагатись розташовувати горизонтально слова.

✓ Виробляти власний стиль, дотримуючись законів створення інтелект-карт. З огляду на це треба виконувати правило «1+»: кожна створена карта повинна бути кращою за попередню.

✓ Застосовувати ієрархії і категорії у формі базових порядкових ідей, що дозволить збільшити потенціал створюваних інтелект-карт.

✓ Викладати думки в певному порядку (хронологічному чи у порядку збільшення значущості ідей), використовуючи з цією метою номерну послідовність (позначати гілки карти відповідними порядковими номерами чи буквами алфавіту).

З метою найкращого застосування законів інтелект-карт Б'юзени створили також відповідні рекомендації. Ці рекомендації передбачають:

➤ Усувати ментальні блокади, добавляючи пусті лінії, ставлячи собі запитання, доповнюючи карту малюнками, використовуючи асоціації.

➤ Для удосконалення досягнутого: переглядати інтелект-карту з метою ревізії через певні проміжки часу, перевіряти свою здатність пригадувати інформацію, яка міститься в інтелект-карті.

➤ Готуватись перед роботою з інтелект-картами: а) з точки зору внутрішньої готовності – виховувати в собі позитивне ставлення до роботи з інтелект-картами, копіювати образи, які бачите довкола себе, не пасувати перед невдачами, любити абсурд, налаштовувати себе на

створення красивих інтелект-карт; б) підготувати матеріали і приладдя, з яким треба буде працювати; в) підготувати робоче місце – у кімнаті повинна бути нормальна температура, природне освітлення, достатньо кисню, відповідна обстановка, за потреби – відповідна музика.

Пропонуємо ментальну карту, яка відображає основні ідеї цього підрозділу монографії (див. рис. 1).

Хочемо закцентувати увагу читачів на тому, що не вважається мапою думок. Автор майндмепінгу зазначає, що хибними будуть уявлення про те, що мапа думок, – це те саме, що пелосткова діаграма, чи концепт-план, чи пірамідальна діаграма, діаграма Ішікави («риб'яча кістка»), секторна діаграма сонячного випромінення. Виникнення такої плутанини «може зашкодити репутації мап думок, бо деякі люди не зможуть оцінити їхню дієвість або усвідомити їхній потенціал уповні» [16, с. 128].

Яке значення має використання інтелектуальних карт в освіті?

На думку Н. В. Оксентюк, ментальні карти чудово працюють у двох галузях: навчання і генерація нових ідей. У першому випадку візуально структуровані дані легше зрозуміти і запам'ятати. У другому – можливість побачити всі асоціації призводить до синтезу понять і вичлененню структурних одиниць для подальшого аналізу [8, с. 196].

Варто сказати, що в багатьох країнах світу використовують майндмепінг у навчанні у ЗВО, школах, особливо під час вивчення складних предметів. «У ряді країн (США, Австралія) випускаються шкільні та університетські підручники, що забезпечені ментальними картами. З учнями працюють майндмапери, фахівці зі складання ментальних карт. У тих навчальних закладах, де в освітньому процесі використовувалася методика Тоні Б'юзена, значно підвищилися успішність та якість знань» [4, с. 32]. А в багатьох компаніях, наприклад США, Китаю під час прийняття на роботу менеджера вищої ланки неодмінною умовою є володіння майндмепінгом.

Доцільно зауважити, що саме у навчальному процесі інтелектуальні карти набули найбільшого поширення. Які ж переваги має їх використання? Як зазначає С. Негода, інтелектуальні карти в освітньому процесі сприяють інтелектуальному пошуку і розвитку, виробленню нових систем поглядів, забезпечують реалізацію засад інтегрованої освіти, відображаючи системність і цілісність знань, співпраці, економить час, стимулює розвиток мислительних процесів, навчає самостійності учнів, розвиває особистісні якості, підвищує продуктивність праці, стимулює пізнавальну активність, сприяє

інтенсифікації навчальної діяльності учнів, сприяє ефективному навчанню дітей з особливими потребами.

З огляду на очевидні переваги інтелектуальні карти набувають щоразу більшої популярності й успішно використовуються як учителями, так і учнями. Назвемо лише деякі з можливостей застосування ментальних карт у навчальному процесі. *Учителі* можуть застосовувати інтелектуальні карти під час підготовки і проведення уроків усіх типів (як з метою навчання учнів, так і для перевірки їхніх навчальних досягнень), для планування своєї діяльності, в укладанні портфолію, з метою організації проектно-дослідної діяльності дітей, у підготовці учнів до конкурсів, олімпіад, для проведення тренінгів, у підготовці доповіді, будь-якої науково-дослідної роботи, у підготовці та проведенні презентації, з метою самоосвіти тощо. *Учні* можуть використовувати інтелектуальні карти у підготовці домашнього завдання, виконанні самостійних індивідуальних завдань, у підготовці до контрольних робіт, під час підготовки до іспиту, у підготовці проекту, з метою конспектування й анотування матеріалу, з метою складання плану написання переказу чи твору, у підготовці до виступу, з метою розв'язання творчих завдань тощо.

Чи доступним є застосування ІК у молодшому шкільному віці? Однозначну відповідь на це запитання можемо знайти у книзі «Супермислення» Тонні і Баррі Б'юзенів.

Як зауважує Т. Б'юзен, з розвитком мозку дитини, набуттям нею навички мовлення у дитини формуються своєрідні внутрішні інтелект-карти. Одне із перших слів, яке вимовляє дитина, – це слово «мама». Чому? Тому, що «мама» – це центр інтелект-карти! Від цього слова (і образу!) для дитини, як промені, виходять такі поняття, як любов, їжа, тепло, захист, транспорт, виховання.

Таким чином, дитина інстинктивно оперує своєрідними внутрішніми інтелект-картами від моменту, коли вона народилася, і все своє життя будує свої знання навколо центрів-радіантів у вигляді нескінченних і густо переплечених асоціативних гілок, які стають потім, у зрілому віці, тим, що називають багажем знань, інтелектуальним капіталом.

Учителеві необхідно слідкувати за тим, щоб ця мережева структура інтелекту його учнів постійно отримувала підживлення – як запорука нескінченного розвитку. Крім цього, йому треба навчити їх оперувати зовнішнім відображенням цієї структури, яким є інтелект-карта [2, с. 265–266].

Т. Б'юзен у своїй книзі наголошує також на тому, що вчителі повинні донести до своїх учнів важливість ментальної грамотності, уміння вчитися. І навчати навичок цього треба нарівні з трьома стовпами освіти – читанням, письмом і рахунком [2, с. 264–265].

Інтелект-карти є чудовим інструментом для організації навчання дітей із різними типами сприйняття інформації. Для розуміння матеріалу учнями з переважно візуальним способом сприйняття необхідними є схеми, діаграми, малюнки та інші візуальні засоби передачі інформації. Зорові образи, пов'язані з певною інформацією, є найкращим способом вивчення, запам'ятовування матеріалу для таких дітей. Кінстетики сприймають інформацію переважно через відчуття, почуття, рух. У таких дітей добре розвиненою є моторна пам'ять. Малюючи інтелект-карти, записуючи ключові слова, учні легко запам'ятовують відповідну інформацію. На слух краще сприймають інформацію аудіали. У спільній роботі у групах вони уважно слухають та обговорюють питання, аргументують свою думку, задають запитання, формулюють на них відповіді. Такі учні промовляють, повторюють, запам'ятовують. Як зазначає С. Доценко, для учнів з будь-яким типом сприйняття (аудіальний, візуальний, кінстетичний) є посильним процес створення інтелект карт. Різниця полягає лише у способі складання карти та її використанні. Адже можна займатися майндмепінгом сидячи за партою, працюючи біля дошки чи пересуваючись по класу, проговорювати зміст карти вголос під час роботи в групах тощо. Головне, щоб учні зрозуміли, усвідомили і глибоко запам'ятали навчальний матеріал, а потім змогли скористатися набутими знаннями [4, с. 34].

Охарактеризуємо можливості застосування інтелектуальних карт учителем.

1. Планування діяльності.

Ментальна карта може використовуватись учителем як засіб планування на певні часові періоди. Розмір та конкретизація такої карти визначається рівнем планування – день, тиждень, місяць, семестр, рік. Учитель зможе оглянути навчальну програму цілого року, розмежувавши структурно початок і кінець семестрів. Семестровий план може містити інформацію про те, які теми передбачається опрацювати упродовж навчального семестру, порядок їх вивчення, об'єм матеріалу. Інтелектуальні карти є способом представлення інформації, який дозволяє сприймати її з першого погляду. Використання графіки, кольорової гами, різних виокремлень дає змогу зобразити теми, які є складнішими для вивчення, показати

зв'язок між виучуваними темами тощо. Навички створення ментальних карт перед підготовкою до заняття (уроку) допоможуть самому вчителеві побачити взаємозв'язок між окремими питаннями (елементами) теми, завдання, які стоять перед темою та ін. Учитель може застосовувати інтелектуальні карти також у тематичному плануванні, складанні плану виховної роботи тощо.

2. *Підготовка до уроку.* Одним із ефективних застосувань інтелектуальних карт у вчительській діяльності є підготовка на їх основі конспектів уроків. Такий конспект досвідченому учителеві значно легше підготувати, ніж написати його лінійний варіант. Створений у вигляді інтелект-карти конспект уроку має значні переваги порівняно з класичним. Зміст конспекту такого уроку є структурованим і наочним, його можна розташувати на одному аркуші паперу, а матеріал за потреби легко оновити. Хороші мнемонічні якості такого конспекту дозволяють учителеві відновити в пам'яті весь його зміст за короткий час перед самим уроком. Розробка конспекту допомагає вчителеві впорядкувати взаємозв'язки між окремими питаннями теми, звернути увагу на складні місця, виокремити основні і другорядні завдання (вправи), вибрати найцікавіші завдання для конкретної групи учнів. Побудова уроку у формі інтелектуальної карти дає змогу побачити ліміт часу, його запас і можливі зміни перебігу уроку. Попри те, слід зауважити, що розробка такого уроку вимагає від учителя ретельнішого відбору навчального матеріалу, виокремлення основних моментів теми, відповідного розташування матеріалу, визначення його взаємозв'язків, встановлення ключових слів, добір символів, кольорів та інше.

За допомогою ментальних карт учителеві початкової школи зручно створювати конспекти уроків, зокрема, з української мови та літературного читання. Ми суголосні з Н. Руденко, яка зазначає, що для того, аби збудувати інтелектуальну карту уроку, треба в центрі майбутньої карти зазначити тему уроку, а від неї відвести певну кількість гілок з ключами (тригерами). У них розмістити етапи уроку: це можуть бути слова, картинки, відео (якщо таке програмне забезпечення дозволяє його вставити). Тригери розташовуються радіально від центру. Від кожного тригера можна відводити за необхідності наступні гілки з ключами, які демонструють підпорядкованість центральним. У них можна розміщувати завдання, номери вправ із підручника, фрагменти відео (це залежить від можливостей програмного засобу) і т. д. [12, с. 96].

3. *Проведення уроку.* Використовувати ментальні карти в початкових класах можна під час вивчення всіх навчальних предметів, на уроках різних типів, на різних етапах уроку, оскільки такі карти дозволяють у стислій, вербально-образній формі якісно, швидко, легко засвоювати навчальний матеріал.

Щоб досягти успіху у вивченні будь-якого розділу, теми, дуже важливим є на початку їх вивчення чітко представити учням обсяг виучуваного матеріалу, спектр понять, взаємозв'язок між окремими елементами. Коли ми представимо тему одразу і комплексно, подамо учням інформацію в чітко організованій формі, то це значно полегшить процес сприймання, засвоєння інформації. Так, на початку ознайомлення другокласників із частинами мови учитель може запропонувати учням ментальну карту, в центрі якої написано – «Слово», а на лініях першого ряду – «предмет», «ознака», «дія», «кількість». Така карта допоможе учням сформуванню уявлення про те, що слова можуть бути назвами різних предметів, ознак тощо. В міру вивчення матеріалу цю карту можна доповнювати: дописати запитання, на які відповідають слова різних частин мови, запропонувати учням навести приклади відповідних слів (чи приклеїти малюнки). А після вивчення розділу можна за цією ж картою провести узагальнення знань учнів з теми «Слова – назви (предметів, ознак, дій, чисел)». За таких умов знання учнів не будуть безсистемними, розрізненими (коли «за деревами лісу не бачать»), а навпаки – учні зможуть отримати вичерпну інформацію з виучуваної теми в чітко організованій графічній формі.

Існує безліч можливостей застосування ментальних карт у початковій школі, зокрема в мовно-літературній освітній галузі. Гнучкість карт пам'яті дає змогу застосовувати їх у розгляді будь-якої теми або питання. Учителі початкової школи можуть практикувати використання інтелектуальних карт під час вивчення фонетичного, лексичного, граматичного та іншого матеріалу, застосовувати такі карти як на уроках опрацювання мовної теорії, так і на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Використовувати ментальні карти можна вже з першого класу, поступово ускладнюючи як самі карти, так і методику роботи з ними. Автор майндмепінгу неодноразово наголошує на тому, що на основі цього методу можна створити систему навчання, яка озброїть учня найважливішим умінням – умінням самостійно здобувати знання і використовувати їх у своїй діяльності. Ознайомлення учнів з картами пам'яті доцільно розпочинати з демонстрування готових зразків. Учні

зможуть дізнатися про карту як таку, її призначення, як читати готову карту тощо. А пізніше вчитель зможе творити карту в ході опрацювання виучуваного матеріалу, залучати до створення карти учнів класу. Так, на уроках навчання грамоти, вивчаючи з дітьми абетку, можна подати її у формі мапи думок, де у центрі зображено малюнок, який асоціюється в учнів з азбукою букв, а від центру відходять лінії, на яких зображені літери. У міру вивчення абетки учні відшукують виучувану букву, прикріплюють до неї писану. Крім написаних букв, можуть бути подані малюнки, у яких наявні виучувані букви. Думаємо, що таке вивчення абетки буде ефективнішим, аніж те, що подається в лінійній формі (напр., у формі потягу з вагончиками, чи просто розташовувати вивчені літери у касі букв). До того ж, це сприятиме ознайомленню дітей з радіальним розташуванням матеріалу. Звичайно, спочатку вчитель використовує прості (однорівневі) карти. Можна використовувати ментальні карти у вивченні лексичного матеріалу. Наприклад, під час опрацювання теми «Навчальне приладдя» вчитель може виготовити карту, у центрі якої записане слово *приладдя* (зображений якийсь малюнок, що асоціюється в учнів із навчальним приладдям). А на відведених від центру лініях приклеїти відповідні предметні малюнки (пенал, ручка тощо). Можна практикувати використання інтелектуальних карт також і під час вивчення граматичного матеріалу. Для прикладу, ознайомлюючи учнів зі словами – назвами предметів, учитель пише в центрі карти слово *предмет*, а на гілках першого ряду – запитання *хто?, що?* На лініях другого ряду зобразити (прикріпити) ряд малюнків, до яких можна поставити ці запитання. Або, наприклад, по центру карти написати запитання *ХТО?*, а від нього на лініях – малюнки, що зображають людей, звірів, птахів, комах тощо... Або так: у центрі написати слово «*ознака*», а від нього на лініях написи – який?, яка?, яке?, які? Орієнтуючись на ці запитання, учні можуть називати відповідні слова, прикріплювати біля цих запитань відповідні малюнки (за кольором, за формою, за розміром, за смаком тощо).

Інтелектуальні карти можна використовувати на будь-якому етапі уроку. Вони лаконічно вписуються у структуру уроку української мови, роблять його ефективнішим завдяки візуалізації кожного етапу. Так, на етапі перевірки домашнього завдання учитель може використати складені ним на попередньому уроці карти пам'яті, щоб з'ясувати рівень навчальних досягнень учнів. А може разом із дітьми розглянути складену окремими учнями інтелектуальну карту, запропоновану їм як різновид творчого домашнього завдання. На етапі

мотивації навчальної діяльності учнів, повідомлення теми й мети уроку вчитель може застосувати складену ним для уроку ментальну карту з метою визначення разом з учнями основних цілей уроку, очікуваних результатів. З метою актуалізації опорних знань учнів учитель може скористатися раніше створеною ним (чи учнями класу) інтелект-картою, а в міру опрацювання нового матеріалу доповнювати її. У вивченні нового матеріалу вчитель може застосувати як готову карту, так і творити її разом з учнями в ході опрацювання теми уроку. Візуалізація ключових понять і взаємозв'язків між ними, представлена на інтелектуальній карті, дозволяє учням закріпити виучуваний матеріал, узагальнити й систематизувати його. На цьому етапі учням допоможе готова карта, або ж вони складатимуть її колективно (у групах), наприклад, із готових елементів. Повторне звернення до карти пам'яті на підсумковому етапі дозволить учням легко зробити відповідні висновки. На етапі повідомлення домашнього завдання вчитель може запропонувати усім чи окремих учням класу створити власні інтелектуальні карти.

Ментальні карти можна застосовувати на уроці будь-якого типу. Так, на уроці вивчення нового матеріалу учитель зможе представити учням інформацію у структурованому вигляді. Об'єкт вивчення зображується на карті у всіх його взаємозв'язках та характеристиках. Це дасть змогу учням отримати чітке уявлення про матеріал, що вивчається, обсяг інформації, необхідної для засвоєння, важливість окремих питань, допоможе легко вловити хід думок учителя. Під час вивчення нового матеріалу учитель зможе скористатися готовою картою, складеною ним заздалегідь для уроку, і представити її учням для ознайомлення. А може складати карту разом із учнями під час уроку в міру вивчення нового матеріалу. Розглянемо останній варіант. Наприклад, вивчається тема «Рід іменників». У центрі карти вчитель пише слово «Рід», чіпляє малюнок, який допоможе запам'ятати цю категорію (напр., ілюстрацію, на якій зображено іменники чоловічого, жіночого, середнього роду). Повідомляючи учням, що іменники бувають чоловічого, жіночого і середнього роду, учитель від центру карти в різних напрямках малює три лінії, на кожній із яких кольоровою крейдою пише по одному слову: відповідно – *чоловічий*, *жіночий*, *середній*. Потім пояснює учням, як визначають рід іменників і на лініях другого ряду пише слова *він (мій)* біля слова *чоловічий*, *вона (моя)* – біля слова *жіночий*, *воно(моє)* – біля слова *середній*. А на лініях третього ряду можна записати приклади слів, що належать до усіх родів, або причепити відповідні ілюстрації. Варто зазначити, що

таке спільне створення карти учителем разом із учнями сприяє посиленню інтересу до вивчуваного матеріалу, створенню відповідного емоційного настрою, може спричинити дискусію, яка допоможе більш ґрунтовно, усвідомлено засвоїти відповідну інформацію.

Доцільним є застосування інтелектуальних карт на уроках узагальнення і систематизації знань. За допомогою ментальних карт уся інформація з вивчуваної теми може бути систематизована, представлена на одному зображенні, трансформована в асоціативні зв'язки понять. Створити таку узагальнену інтелект-карту учитель може практично після кожної навчальної теми (розділу) і практикувати різні способи її використання. Наведемо конкретні приклади. Після вивчення з третьокласниками теми «Іменник» учитель пропонує учням створену ним заздалегідь карту (див. рис. 2), яку вони аналізують (з учителем чи самостійно): спочатку кожен гілку карти, потім звертається увага на зв'язки з іншими гілками. За допомогою цієї карти учні відповідають на підготовлені вчителем запитання, виконують ряд завдань.

Рис. 2. Схема ментальної карти до теми «Іменник»

Можна на такому уроці складати інтелект-карту спільно з учнями. У центрі дошки учитель пише ключове слово (*іменник*), тоді пригадує разом з учнями і записує на дошці вивчені категорії, формуючи, таким чином, лінії першого ряду (рід, число тощо), тоді за допомогою

запитань з'ясовують вивчений матеріал про ту чи ту категорію, формуючи відповідні ряди ліній та записуючи по одному ключовому слову на одну лінію, відтак наводять відповідні приклади. В кінці роботи за такою картою варто узагальнити не лише знання, а й уміння учнів, виконавши, наприклад, морфологічний розбір іменника. Таким чином, в учнів сформується цілісне уявлення про цю частину мови. А ще на уроці узагальнення й систематизації знань з теми «Іменник» учитель може запропонувати учням роботу в групах: кожній групі дітей дати завдання скласти невелику карту пам'яті, що стосується окремої категорії, а потім на їх основі усім класом створити одну велику карту, яка об'єднує всі категорії виучуваної частини мови. Створена таким чином карта може бути також використана в кінці уроку як своєрідний план, за яким учні зможуть зробити відповідні висновки, підсумовуючи вивчене.

Інтелектуальні карти вчитель може застосовувати також із метою перевірки навчальних досягнень учнів. За допомогою ментальної карти педагог має змогу отримати чітке та об'єктивне уявлення про знання учнів: з'ясувати, який матеріал був неправильно засвоєний, відразу помітити порушення логіки ланцюжка думок, корегувати їх. Застосування інтелектуальних карт забезпечує також значну економію часу.

У перевірці знань із теми учитель може здійснювати індивідуальний підхід до учнів. Сильнішим учням можна дати завдання зобразити вивчений матеріал у вигляді інтелектуальної карти, учням, які відчувають певні труднощі з виучуваного матеріалу, дати можливість заповнити карту зі словами-помічниками. Наприклад, перевіряючи навчальні досягнення учнів з теми «Відмінювання іменників» (4 клас), учитель може запропонувати учням такі види завдань: 1 група – за пропонованою ментальною картою провідмінити подані іменники, 2 група – доповнити карту і провідмінити іменники, 3 група – побудувати інтелект-карту, провідмінити за нею іменники.

Перевіряти знання учнів можна за картами різних видів. Це можуть бути як повні, так і неповні карти. Користуючись повною картою, учень може виконувати якісь практичні завдання, як-от навести свої приклади, змінювати певні слова тощо. Неповні карти учень повинен заповнити. Які можуть бути види неповних карт? Карта з пропущеними об'єктами передбачає перевірку знання понять учнями, уміння знайти їх місце в карті. Карта з відсутністю певних зв'язків між об'єктами передбачає співвіднесення поданих понять між собою, установлення між ними відповідних зв'язків. Може бути карта,

яка передбачає встановлення пропущеної гілки (вузла). Ще можуть бути карти з помилками, які передбачають редагування. Виконуючи таке завдання, учень повинен уміти зорієнтуватися в поданій карті, вилучити зайві зв'язки, сторонні поняття, помилкові гілки (вузли), які не стосуються досліджуваної теми. Усі ці карти є зручними у використанні. Водночас учитель повинен пам'ятати, що в оцінюванні навчальних досягнень учнів треба визначити валідність виконаного ними завдання (заповнення, створення карти).

Застосовувати ментальні карти можна також і на уроках розвитку зв'язного мовлення, зокрема під час побудови діалогічних і монологічних висловлювань. В обговоренні якоїсь теми чи проблеми з метою її вирішення часто застосовують мозковий штурм, який передбачає генерування ідей, фіксацію їх у письмовій формі. За допомогою інтелектуальної карти можна зробити це у вигляді схеми, яка містить всі асоціації, що виникають в ході обговорення проблеми. Завдячуючи цим асоціаціям можна творити великі й розгалужені ментальні карти. Якщо діалогічне мовлення має місце під час дискусій, то монологічне – в ході побудови розповідей, повідомлень, виступів, підготовки презентацій, написання творів тощо. «Що стосується підготовки повідомлень, розповідей, презентацій (монологічне мовлення), – зазначає А. Гордєєва, – створення інтелектуальної карти допомагає записати необхідну інформацію у вигляді схеми, яка, з одного боку, стане опорою під час виступу, а з іншого – способом візуалізації інформації, яка у процесі представлення її аудиторії допоможе легшому сприйманню і запам'ятовуванню необхідних фактів слухачами. ... Цінність використання інтелектуальної карти у цьому випадку полягає у тому, що якщо процес пошуку необхідної для майбутньої презентації інформації триває деякий час і завдяки цьому з'являються нові факти, карту можна вдосконалювати, переставляючи / змінюючи її розділи / підрозділи, доповнюючи новими надписами над лініями, малюючи нові відгалуження тощо» [3, с. 55].

Доцільним є застосування інтелект-карт під час написання творів, оскільки це, з одного боку, допоможе логічно структурувати матеріал, вибудувати сюжетну лінію, розставити пріоритети, не пропустити щось важливе, усунути зайве тощо, а з іншого – буде сприяти відстроченому відновленню інформації за потреби використання у навчальному процесі. Написання есе, зокрема, передбачає наявність в учнів чималої кількості ідей, які допомагають, залежно від його виду, пояснювати причини виникнення проблеми, вказувати шляхи її

вирішення, знаходити аргументи, наводити приклади, описувати події тощо. «Замість нудного лінійного плану структуруйте свою письмову роботу за допомогою мапи думок. Це дасть вам змогу зробити попередній огляд теми, виявити й виправити будь-які можливі недоліки у вашій аргументації, перш, ніж ви зануритесь у деталі», – пише Т. Б'юзен у своїй книзі «Мапа думок» [16, с. 104]. У цій же книзі автор дає рекомендації, як створити ментальну карту для написання есе. Він радить обрати центральне зображення, яке символізуватиме тему твору, намалювати основні гілки для вступу, головного аргументу та висновку. Рекомендує додати гілку для результатів досліджень та ще одну для будь-якої іншої важливої інформації. Можна також додати гілки для будь-яких важливих текстів або цифр, пов'язаних з есе. Варто використовувати додаткові відгалуження для тем, які виникатимуть у процесі роботи, і з'єднувальні гілки для позначення зв'язків між різними темами у роботі. Для згрупування важливих тем автор радить вдаватися до чанкінгу. Щоб стимулювати мозок і уяву, треба використовувати символи та зображення. За бажанням можна скласти ще й іншу, «відшліфовану» версію мапи думок. У написанні есе варто зазирати в обидві мапи думок [16, с. 106].

Як бачимо, застосування інтелектуальної карти як вербальної опори в навчанні учнів побудови зв'язних висловлювань є досить ефективним для розвитку усного й писемного мовлення, діалогічного й монологічного.

Ефективним є використання ментальних карт на уроках літературного читання. Структурування виучуваного матеріалу дозволить осмисленіше його сприймати, швидше і ґрунтовніше засвоювати, краще запам'ятовувати, легше відтворити вивчений матеріал навіть через певний проміжок часу. Ментальні карти будуть помічними у процесі аналізу твору (з'ясування конкретного змісту, композиції твору, характеристики образів, художніх особливостей тощо), у ході його запам'ятання, під час переказу тексту тощо. Що стосується переказу твору, то в цьому разі користь від ментальних карт навіть важко оцінити. З одного боку, вони служать опорою для відтворення тексту, з другого – допомагають аудиторії легше сприймати зміст, крім цього, якісно і надовго запам'ятати матеріал. Інтелектуальні карти є опорою для запам'ятовування не лише прозових, а й поетичних творів, а їх, як показує практика, запам'ятати важче, ніж прозові. Як зазначає Т. Б'юзен, мапи думок здатні

надихнути також і на створення шедеврів, зокрема, на написання поезії чи прози [16, с. 184].

На уроках літературного читання ментальні карти можна застосовувати так само, як і на уроках української мови: на різних етапах уроку і на уроках різних типів. Зосередимо свою увагу на уроках роботи з дитячою книжкою. У 3–4 класах учні самостійно вибирають і читають обрану книгу, аналізують і готуються представити її на уроці своїм однокласникам. Відповідно до вимог Типових освітніх програм [15] учні цього віку навчаються складати анотацію до книги. Дуже корисним, з огляду на це, видається застосування ментальних карт. Підготовлена у такий спосіб анотація дозволить у стислій формі представити зміст прочитаного твору, а, за потреби, розгорнути думку на основі поданої візуальної опори, особливо, коли треба представити прочитану книгу через певний період часу після її прочитання.

Варто звернути увагу на використання ментальних карт в інклюзивній освіті. Однозначно цей метод є ефективним у роботі з дітьми, які потребують особливої уваги. Зокрема, це стосується дітей, які потерпають від таких розладів, як аутизм і дислексія. Як зазначає Т. Б'юзен, «діти з аутизмом зазвичай краще навчаються за допомогою наочних інструментів. Мапи думок є дуже наочними і сприяють активному вивченню теми. Вони пропонують огляд теми, підкреслюють зв'язки між різними її аспектами й упорядковують інформацію так, що учні з аутичним розладом ліпше її запам'ятовують. Людям із дислексією важко втримувати інформацію в короткочасній пам'яті, концентруватися і систематизувати, тому мапи думок є для них зручним способом організації та засвоєння інформації» [16, с. 190]. Інтелект-карти можуть бути корисними також для дітей із станом тривожності, для тих дітей, які потерпають від втрати мотивації, забудькуватості тощо.

4. *Інше.* З огляду на універсальність карт пам'яті учитель може застосовувати їх у своїй діяльності практично для вирішення будь-яких задач. Наприклад, для керівництва проектами різної складності. У плануванні та розробленні проекту учитель визначає його назву, записує її в центрі сторінки. Далі встановлює основні завдання, які треба зробити для реалізації цього проекту, і записує їх на гілках. Потім визначає підзавдання, які записує на гілках другого ряду, і так далі. Поданий у такому вигляді проєкт дозволяє легко зорієнтуватися, які завдання виконано, який обсяг роботи ще треба виконати. «За допомогою інтелектуальних карт можна представляти результати

проектної діяльності: відтворити у вигляді розумової карти весь процес створення проєкту, або тільки результати проєкту, нові ідеї і таке інше, а потім, під час представлення проєкту, пояснювати все те, що зображено на карті» [17, с. 76].

Використання інтелектуальних карт сприяє значному скороченню часу, затраченому на збирання, систематизацію й узагальнення матеріалів, накопичених у ході проєкту, а також на підготовку презентації результатів роботи.

Ментальні карти є активним засобом створення презентацій до виступів. Вони допомагають практично на кожному етапі підготовки і проведення презентації: у зборі та аналізі матеріалу, підготовці плану виступу, використанні інтелектуальних карт у вигляді плакатів, слайдів (як наочний матеріал), а також і як роздавальний матеріал. Ми підтримуємо думку науковців, які стверджують, що, оскільки мозок людини сприймає як вербальну (мову), так і невербальну (образи, символи) інформацію, а інтеграція представлення інформації зазначеними способами дає змогу зберігати активну увагу слухачів доволі довго – майндмепінг визначили необхідним засобом доповнення інформаційного впливу на слухачів. Можна вважати, що реципієнти інформації сприймають цільний інформативно-творчий продукт, створений інформатором [11. с. 193]. Безсумнівно, що такий графічний метод представлення інформації захоплює аудиторію, дозволяє їй значно краще сприймати, усвідомлювати і запам'ятовувати навчальний матеріал.

Як ще вчитель може використовувати ментальні карти у своїй діяльності? У проведенні тренінгів, опрацюванні літератури, в методичних розробках, в упорядкуванні портфоліо (курси, досягнення, творчі роботи, публікації), у ході ведення щоденника, у підготовці публічних виступів, написанні статей тощо. Таким чином, застосування ментальних карт у професійній діяльності вчителя однозначно є доцільним і для педагога, і для учнів, бо сприяє підвищенню ефективності роботи вчителя і якості знань учнів при зменшенні затрат часу.

Як учні можуть використовувати ментальні карти у навчальній діяльності?

Застосування карт пам'яті є можливим під час підготовки та презентації проєктних робіт. В ході підготовки проєкту учні навчаються шукати інформацію, користуватись різними джерелами, опрацьовувати відповідний матеріал, вміти його представити візуально у структурованій формі. Це сприяє формуванню в учнів

навчально-дослідних умінь, необхідних у подальшому навчанні, сприяє розвитку пізнавальної активності та самостійності, інтересу до вивчення предмету. У ході проведення мозкового штурму в класі генерується багато ідей, відповідно складаються ментальні карти, що заохочує учнів до активної творчої діяльності, сприяє високому рівню засвоєння матеріалу.

Ментальні карти учні можуть застосовувати в ході підготовки до перевірних робіт. Учень може самостійно складати карти чи користуватися тими, які були складені вчителем (чи колективно з учнями класу) в ході опрацювання зі школярами відповідних тем. Таке повторення матеріалу є ефективним і з точки зору економії часу, і в плані якості засвоєння матеріалу. Під час підготовки домашнього завдання чи виконання індивідуального завдання більш підготовленим учням учитель може запропонувати створити інтелект-карту самостійно. А на наступному уроці учні класу під керівництвом учителя опрацюють її, за потреби відредагують. Таке застосування карти сприятиме, з одного боку, формуванню в учнів умінь створювати її, з іншого – дозволить на основі візуальних образів легко відтворити з пам'яті основні ідеї. Незамінними є інтелект-карти у підготовці учнів до виступу чи написання переказу або твору, бо дозволяють створити структуру тексту.

Інтелектуальні карти є простим, надійним, ефективним способом підготовки до іспитів, олімпіад, конкурсів. Правила і винятки з них (якщо йдеться про українську мову) можна записати у вигляді ментальних карт. На запам'ятовування, повторення відповідної інформації витрачається значно менше часу, а відтворення її стає більш осмисленим.

Використання інтелект-карт є можливим у ході виконання будь-яких видів завдань, особливо розв'язання творчих завдань, у вирішенні проблем, прийнятті рішень, проведенні групових дискусій. Учні можуть застосовувати їх також з метою анотування й конспектування матеріалу, для запам'ятовування, планування, ведення щоденників тощо.

Дуже цікавим, водночас незвичним для учнів є самостійне складання ними ментальних карт (чи їх фрагментів). Така робота сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів, формуванню інтелектуальної активності, самостійності мислення, слугує підсвідомою мотивацією для учнів до вивчення понять та взаємозв'язків з виучуваної теми, стимулює творчий підхід до вирішення завдань, увиразнює індивідуальні особливості учнів. Робота

з формування вмінь створювати ментальні карти відбувається шляхом використання різних видів навчальних завдань: відтворення інформації, генерування ідей, формулювання висновків, відшукання помилок тощо.

Спочатку учні навчаються складати карти колективно під керівництвом учителя, потім у групах, парах, а лише після цього – індивідуально. «Корисною є діяльність складання ментальної карти у парі або групі. Це задовольняє ту особливість учнів, коли пізнавальний інтерес до навчання спрямований на процес, а не на його зміст», – зауважує Т. Позднякова [10, с. 12].

Працюючи з учнями фронтально, учитель може спочатку пропонувати їм заповнювати карти з відсутніми гілками, чи з гілками, в яких бракує інформації (неповні карти), а потім уже колективно складати ментальну карту. У першому і другому класах можна складати карти пам'яті у вигляді колажу. Заготовлені заздалегідь картинки учні прикріплюють на відповідних гілках карти. Використання зображень, по-перше, пришвидшує роботу (малювати значно довше), по-друге, образи викликають певні асоціації, вони є привабливими для мозку, легше запам'ятовуються. Як зазначає Т. Б'юзен, зображення впливають на нас миттєво: мозок обробляє візуальну інформацію у 60 000 разів швидше, ніж текст [16, с. 41]. У третьому і четвертому класах інтелект-карти складають з використанням слів і зображень, або лише слів (коли йдеться про створення колективних карт на дошці).

Ментальні карти з теми можна створювати у групах чи парах. У такому разі кожна група (пара) учнів створює свою гілку відповідно до якогось поняття чи об'єкта. Потім окремі частини карти об'єднуються в загальну карту знань. Такий вид роботи варто застосовувати, наприклад, коли вивчається тема з великою кількістю понять. Якщо виникають труднощі, то учні можуть звернутись за допомогою до вчителя, який настановить на правильний шлях міркування. Після виконання завдання окремими групами (парами) учнів створені ними карти прочитуються у класі: звертається увага на правильність складених карт (зміст, зв'язки) і якість виконаної роботи (кольори, символіка, стрілки).

Поступово засвоївши правила створення ментальних карт, алгоритм їх побудови, учні зможуть складати карти самостійно. Школярам подобається така робота, бо вона не обмежує їхню фантазію. «Малювання інтелект-карт від руки стимулює мислення та підштовхує до прийняття нестандартних рішень, створення власних

символів та позначок, підлаштовування схеми під себе», – наголошує Т. Позднякова [10, с. 29]. Учитель може пропонувати учням класу чи окремим із них створити ментальну карту як домашнє (індивідуальне) завдання. Для того, щоб учні змогли перевіряти виконані ними карти, вчитель може порадити їм скористатися правилами, які рекомендує Т. Б'юзен [16, с. 141–142]. Науковець радить тримати видрукувані правила перед собою і звірятися з ними, шукаючи відповіді на такі питання:

- Ви працюєте на чистому аркуші паперу розміру принаймні А–4, розміщеному горизонтально?

- Чи розташоване центральне зображення посередині сторінки і чи намальоване хоча б трьома кольорами?

- Чи центральне зображення привертає погляд?

- Якщо центральне зображення містить слово, чи ви написали його об'ємними літерами або чи використали цікавий шрифт?

- Чи усі гілки різних кольорів?

- Чи на кожній гілці лише одне слово?

- Чи мають основні гілки достатню кількість відгалужень?

- Чи всюди ви використовували зображення?

Оцінюючи складені учнями інтелект-карти, вчитель бере до уваги дотримання ними законів побудови інтелект-карт (закони змісту й оформлення та закони структури) і рекомендацій, які доповнюють ці закони (про них згадувалось раніше).

Які помилки є типовими у складанні інтелект-карт?

- Порушення правил складання інтелект-карт.

- Неадекватний добір ключових слів, ідей і, як наслідок, відсутність змістовної цілісності інформаційної основи інтелект-карти.

- Відсутність ієрархічного зв'язку між поняттями.

- Відсутність яскравих та оригінальних асоціацій.

- Невиразна кольорова гама.

- Перевантаженість інтелект-карти [14, с. 46].

Інтелект-карти в початковій школі найчастіше виготовляються власноруч за допомогою паперу та кольорових олівців, чи зображаються на дошці кольоровою крейдою або на фліпчарті маркерами. Але можна скористатися також онлайн-сервісами, які допоможуть створити інтелект-карту (наприклад, Bubble.us, Coogle, Mind42, MindMeister, Mindomo, Popplet, SpiderScribe тощо), або спеціальними програмами, які дозволяють автоматизувати операції створення ментальної карти та представити їх в електронному вигляді

(наприклад, EdrawMax, FreeMind, Mindomo, PersonalBrain, Xmind тощо). Як зазначає М. В. Лавренова, створені ментальні карти online учитель може використовувати як план-конспект, коли, відкриваючи коментарі до блоків ментальної карти, переглядаючи картинки, відеофайли, відкриваючи інші онлайнові ресурси з гіперпосилань, учитель покроково розкриває перед учнями певну тему, використовуючи при цьому елементи наочності. За допомогою такої карти матеріал стане набагато цікавішим і краще сприйматиметься учнями [6, с. 39]. Порівняно простими у користуванні й доцільними для створення та використання ментальних карт у початковій школі, зокрема на уроках української мови й літературного читання, вважаємо засоби онлайн-сервісів Mindomo, Popplet. Якими є можливості їх використання? По-перше, користувач зможе додавати не тільки текст, а й зображення, аудіофайли, відео, що покращить сприйняття карти. По-друге, згадані ресурси дозволяють створювати інтелект-карти як колективно, так і одноосібно. По-третє, ментальні карти, створені за допомогою цих сервісів, можна зберігати у вигляді картинки чи у pdf-форматі, переглядати в режимі презентації, роздруковувати. Це дозволяє використовувати їх як у дистанційному, так і в змішаному навчанні. З огляду на легкість, зручність користування згаданими вище ресурсами їх можна рекомендувати не лише вчителям, а й учням початкової школи.

Отже, з огляду на універсальність ментальних карт, їх можна використовувати в будь-якій сфері діяльності: в житті індивідуума, у сфері освіти, в сімейному колі, у професійній діяльності тощо. Особливо ефективним, на нашу думку, є застосування інтелект-карт у сфері освіти. Візуалізація навчальної інформації у формі інтелект-карт має низку переваг перед традиційними способами її подання. Організація інформації у формі інтелектуальних карт допомагає мозку максимально легко працювати: ефективно думати, легко сприймати, краще і надовго запам'ятовувати, креативно вирішувати, швидше згадувати. Як зазначає Н. Оксентюк, створення карт мислення підвищує ефективність роботи в кілька разів. «За рахунок використання візуальних асоціацій (картинок, символів і знаків), візуальної уяви (малювання картин), радіального мислення (створення логічної та асоціативної структури, що має єдиний центр) досягається ефект глибокого розуміння, відмінного запам'ятовування інформації. Ментальні карти допомагають повернути живі думки, що знаходяться за нудним текстом, або створити їх, якщо використовувати ментальні карти як інструмент для створення нових

ідей. Адже пам'ять і креативність – по два боки одного процесу: пам'ять відтворює минуле, а креативність створює майбутнє» [8, с. 206–207].

В освітньому просторі Нової української школи ментальні карти мають потужний дидактичний потенціал. Вони успішно застосовуються і вчителями, і учнями. Інтелект-карти дають змогу працювати з дітьми, які мають різний природний старт; є прекрасним інструментом для організації навчання учнів з різними типами сприйняття інформації (візуальним, аудіальним, кінестетичним); є ефективним засобом у роботі з дітьми, які потребують особливої уваги (зокрема, тих, які потерпають від таких розладів, як дислексія й аутизм).

Інтелектуальні карти можуть бути успішно застосовані вже в початковій школі (починаючи з першого класу), під час вивчення усіх навчальних предметів, (особливо на уроках української мови та літературного читання), на різних типах уроків, на різних етапах уроку, під час вивчення будь-яких тем. Досить ефективним є навчання учнів початкової школи самостійному створенню ментальних карт (спочатку під керівництвом учителя, потім у групах, парах, а тоді – самостійно). Ментальні карти учні можуть створювати власноруч або використовувати доступні онлайн-сервіси.

Проаналізована у цьому підрозділі монографії проблема є актуальною, багатоаспектною. Наше дослідження є певним внеском у становлення теорії та практики застосування інтелектуальних карт на уроках мовно-літературної освітньої галузі. Продовження наукового пошуку з цієї проблематики передбачає розроблення теоретико-методичних засад застосування ментальних карт в освітньому процесі початкової школи, створення банку завдань із різних предметів із використанням карт пам'яті. Актуальним в сучасних умовах буде також дослідження використання інтелект-карт в умовах дистанційного навчання.

Література

1. Безуглий Д. Прийоми візуального подання навчальної інформації. *Фізико-математична освіта* : науковий журнал. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. № 2(3). С. 7–15.
2. Бьюзен Т., Бьюзен Б. Супермышление.
URL : <https://flibusta.su/book/16784-supermyishlenie/d/?f=fb2.zip>.
3. Гордєєва А. Інтелектуальні карти як засіб формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх філологів. *Іноземні мови*. 2012 (72). № 4. С. 51–58.

4. Доценко С. О. Розвиток творчої активності учнів початкових класів: використання інтелект-карт. *International Scientific and Practical Conference —WORLD SCIENCE* : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (United Arab Emirates, Ajman № 8 (24), Vol. 4, August 2017). United Arab Emirates, 2017. С. 30–36.
5. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти : навч.-метод. посіб. Львів : Світ, 2019. 136 с.
6. Лавренова М. В. Ментальні карти як новації в освітньому процесі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 1. С. 36–40.
URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdupp_2019_1_9.
7. Негода С. Використання інтелектуальних карт в освіті.
URL : http://logistikpedagog.blogspot.com/2018/03/blog-post_19.html.
8. Оксентюк Н. В. Можливості застосування ментальних карт у навчальному процесі. *Технології навчання* : науково-методичний збірник. 2015. Вип. 15. С. 194–208.
9. Паніна О. П. Система навчання фізики і контролю та самоконтролю знань з фізики курсантів морських ЗВО з використання креолізованих текстів та інтелектуальних карт. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 59'2017. С. 103–113.
10. Позднякова Т. Є. Візуалізація та структурування інформації за допомогою ментальних карт на уроках біології : науково-методичний посібник. Рівне : РОППО, 2018. 50 с.
11. Романовський О. Г., Гриньова В. М., Резван О. О. Ментальні карти як інноваційний спосіб організації інформації в навчальному процесі вищої школи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Том 64. № 2. С.185–196.
12. Руденко Н. М. Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування ментальних карт на уроках математики. *Освітологічний дискурс*. 2020. № 2(29). С. 92–104.
13. Садкіна В. І. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю. Харків : Вид. група «Основа», 2018. 144 с. (Серія «Нові формати освіти»).
14. Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання : метод. посіб. для студ. / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович, В. М. Швирка. Старобільськ, 2015. 112 с.
15. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти : 1–2 та 3–4 класи. Київ : Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.
16. Тоні Б'юзен. Мапа думок. Докладний посібник із вивчення і застосування найпотужнішого інструмента мислення у світі; переклад з англ. Олени Замойської. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 224 с.
17. Шахіна І., Медведєв Р. Використання ментальних карт у навчальному процесі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного*

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ / ВИКЛАДАЧА-ФІЛОЛОГА НА ДРУГОМУ (МАГІСТЕРСЬКОМУ) РІВНІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Петришина Ольга

Геополітичні та соціокультурні тенденції сьогодення засвідчують очевидну значущість освіти й науки. Водночас динамічний розвиток усіх галузей суспільного життя демонструє визначальну роль навчання в становленні особистості, її адаптованості до викликів XXI століття: пандемії, війни, енергетичної, екологічної кризи, міграції тощо. Підвищення якості вищої освіти в Україні в умовах інтернаціоналізації стає головною вимогою часу, тому трансформаційні процеси здійснюються з урахуванням прогресивних тенденцій, державних пріоритетів, традицій національної та зарубіжних освітніх систем, постійно змінюваних освітніх потреб здобувачів. Світовий і національний ринок праці дає запит на сучасних, прогресивних, гнучких до викликів різногалузевих фахівців, підготовка яких вимагає відповідних підходів та умов. Економічні, управлінські, інформаційні і власне освітні інновації активно впроваджуються у вищій школі і покликані підвищити якість професійної підготовки випускника, визначальним критерієм якої є здатність застосовувати сформовані компетентності для ефективного вирішення різноманітних соціальних і професійних завдань високого ступеня складності, творчо мислити, діяти в нестандартних умовах.

Фаховий розвиток учителя / викладача-філолога залежить від усвідомлення динамічного розвитку суспільства, стратегічних економічних змін, особистісного сприйняття цінностей соціуму, проникнення в освітній національний простір інноваційних засобів комунікації.

Різні аспекти впровадження нової освітньої парадигми, зокрема проблематика реалізації інноваційних підходів до професійної підготовки фахівців перебувала в полі зору багатьох українських учених, серед яких Н. Бібік, Л. Ващенко, Л. Варзацька, О. Друганова, О. Жукова, Л. Іваненко, А. Комишан, Т. Лутаєва, О. Наливайко,